

Денисюк Василь Іванович,

доцент кафедри історії України та археології СНУ імені Лесі Українки

**Конфлікт міщан та власника Каменя-Каширського у 1817–
1837 рр.**

Перша половина XIX ст. принесла для Правобережної України низку малопомітних, але важливих змін в соціально-економічному та суспільно-політичному житті. Після приєднання регіону до Російської імперії наприкінці XVIII ст. багато елементів укладу було успадковано у нові реалії. Відсутність великих міст та наявність значної кількості дрібних, які в правовому аспекті мали статус переважно «містечок», залишалося однією з найхарактерніших особливостей Правобережжя у першій половині XIX ст.

Правобережне «містечко» вело свої традиції в переважній більшості від періоду приналежності регіону до Речі Посполитої. У зазначений період містами називали тільки ті населені пункти, які були повітовими або губерньськими центрами, усі інші типи міських поселень – містечками. Маючи низку відмінностей від сіл та міст, одночасно подекуди поєднуючи їх особливості, містечка виконували функції неформального комунікатора між «селом» та «містом», мешканцями сіл та владних інституцій. Особливо це характерно для випадків, коли містечка були центрами ключів – господарських об'єднань кількох населених пунктів, що належали одному власнику [14, с. 280; 17, с. 494].

Досить велика частина містечок і навіть міст регіону були приватними володіннями. Половина (шість із дванадцяти) повітових центрів перебували у приватній власності (Дубно, Ізяслав, Овруч, Острог, Рівне, Старокостянтинів) [18, с. 34]. Містечка мали органи місцевого самоуправління. Магістрат обирали міщани і затверджувала влада. Управляли усіма повітовими містами та деякими містечками відповідно до

норм магдебурзького права. Поряд з християнами тут існували іудейські (єврейські) общини [15, с. 61–62; 16, с. 171].

Згідно з офіційними даними, станом на 1811 р. у Волинській губернії нараховувалося 9 837 міщан-християн і 22 344 міщан-євреїв [13, арк. 1–15 зв.]. За ревізією 1851 р., у губернії було 95 262 міщан, з них 12 755 – християн, 82 507 – євреїв [19, с. 33]. Незважаючи на великі похибки і неточності в статистичних даних початку ХІХ ст., можемо погодитися з тезою про те, що частка міщани-християни складала незначну частину населення регіону. За підрахунками М. Крикуна, за переписом населення 1795 р. стан міщан християнських віровизнань і всього (окрім купців) єврейського населення міст, містечок і сіл був порівняно нечисленним в соціальній структурі регіону (5,78 %) [21, с. 587].

Однак, роль міщан-християн у боротьбі з поміщиками, які намагалися прирівняти міщан до кріпосних селян, була досить помітною. Досить часто саме в містечках зароджувалися виступи проти місцевих поміщиків. Такі бунти могли впливати і на сусідні містечка.

Розмірковуючи над підґрунтям виникнення конфліктів між мешканцями окремих містечок та їхніми власниками, варто відмітити, що в період до 1795 р. низка містечок мали оформлені відповідно до законів Речі Посполитої домовленості між громадою міщан та власником. Після того, як регіон був закріплений у складі Російської імперії, ці домовленості втратили юридичну силу та потребували ревізії. Цим часто користувалися власники містечок. Типовою була практика першої половини ХІХ ст., коли за кілька десятиліть статус міщан-християн змінювався з особисто вільного населення на селян-кріпаків [14, с. 285–287]. Подібні конфлікти міщан та власника можна відстежити у місті Дубно, містечках Чорногородок [14, арк. 1 зв.–2], Смідин, Вижва, Миляновичі, Міхнівка [15, с. 282-283, 287-289] Ковельського повіту, Троянівки, Лишнівки та Чарторійська [22, с. 312; 23, с. 61–62] Луцького повіту.

Варто погодитися з висновками О. Карліної про те, що боротьба мешканців містечок за дотримання владою і власником норм магдебурзького права зумовлювалась, по-перше, прагненням зберегти за собою міщанський статус, який пов'язувався в їхній свідомості з невиконанням панщини і нерегулярних повинностей, по-друге, гарантував певну самостійність у розпорядженні землею в межах маєтку, по-третє, давав можливість самостійно вирішувати поточні проблеми містечка [14, с. 289].

Окрім того, у період 30–50-х рр. XIX ст. багато поміщицьких господарств занепадало, що описано в низці джерел. Поширеними стали позики під заставу нерухомого майна. Станом на середину 50-х років XIX ст. близько 25 % поміщицьких господарств Волині були заставлені та перезаставлені. За свідченнями сучасників, банкрутство стало типовим явищем [20, с. 60]. Погіршення матеріального становища поміщики намагалися компенсувати завдяки посиленню соціального визиску селян. Сучасник згадував, що після придушення Листопадового повстання поміщики сконцентрували увагу на своїх господарствах. Вони забирали у селян хутори, млини, земельні ділянки, які перевищували норму, забороняли селянам відлучатися з села на заробітки [24, с. 42–43]. Це стало додатковим фактором, що сприяв наростанню конфліктності між власниками та мешканцями населених пунктів.

Передумови початку конфлікту міщан та власника Каменя-Каширського Ковельського повіту виглядають типовими. Графи Красицькі володіли містечком та низкою сусідніх сіл з 1653 р., коли воно відійшло від Саншуків-Коширських після смерті Адама Сангушка [25, с. 170–171]. Очевидно, перший етап боротьби міщан за свої права можна віднести до періоду 1817–1827 рр. Конфлікт перейшов у судову площину у 1818 р. Крушицький, повірений тогочасної власниці містечка Красицької, подав скаргу на міщан до суду про їх непослух [4, арк. 67–76]. У той період у справі фігурували документи на привілеї міщан. На думку власника

містечка у 1830-х роках Владислава Красицького, вони були сфальсифіковані (як і селянам містечком Несухоїже) дяком Нестором Михалевичем. Керівниками боротьби міщан він відмічав Л. Панасюка, Я. Соловея, П. Дмитрика, П. Сасюка, М. Занчука.

Після першого етапу затяжної боротьби рішеннями повітової і губернської влади та Сенату в 1827 р. міщанам наказали відробляти низку повинностей. З іншого боку, маніфестом від 22 серпня 1826 р. їх було звільнено від покарання за боротьбу. Цілком імовірно, що це деякою мірою вплинуло на прагнення міщан і далі боротися за привілеї. У 1829 р. повітовий стряпчий Щербак писав особисто до П. Сасюка та М. Занчука, нагадуючи, що вони повинні відробляти панщину як і усі інші. За свідченнями В. Красицького, у тому ж році міщани відступили від нового позову та зобов'язалися відробляти повинності [4, арк. 39 зв., 175].

Другий етап боротьби тривав у 1836–1837 рр. Досить складно реконструювати події боротьби в чіткому хронологічному порядку через несистематичність і суперечливість письмових свідчень, які свідки та учасники подій давали після придушення виступу, а також через рідкісність згадок про дати у документах. Однак, спробуємо спочатку реконструювати хронологію подій, а після того визначити причини, особливості і наслідки боротьби міщан та власника Каменя-Каширського в 1836–1837 рр.

Другий етап боротьби розпочало рішення Сенату від 5 грудня 1835 р. про визнання міщан Каменя-Каширського вотчинними міщанами В. Красицького [4, арк. 24–25]. У січні 1836 р. засідатель Ковельського нижнього земського суду Семашко прибув з повітовим стряпчим в містечко для того, щоб повідомити мешканців про рішення Сенату щодо узаконення їх статусу вотчинних міщан. Воно було зачитане в присутності жителів містечка. Однак вони відмовилися підписувати документ, який засвідчував би те, що вони ознайомилися з рішенням. Лідери громади Потап і Макар Занчуки та Петро Сасюк (два останніх брали участь у

боротьбі з поміщиком у 1817–1827 рр.) закликали міщан не завершувати боротьбу, аргументуючи це тим, що повинен був розпочатися новий етап судового процесу, який міг нейтралізувати рішення Сенату. Згаданих лідерів громади відразу було заарештовано і відправлено на деякий час до Ковеля «під суворим військовим наглядом» [3, арк. 2–3; 4, арк. 40].

Проте після повернення П. Сасюк і П. Занчук почали організовувати міщан до боротьби. У січні 1836 р. – лютому 1837 р. підготовка міщан до нового етапу протистояння відбувалася досить швидко та динамічно. У цей час до боротьби було залучено любомльського міщанина Якова Сушкевича як радника (він мав успішний досвід подібної боротьби у містечку Любомль), міщани збирали гроші, готували документи, навіть налагоджували певні зв'язки в Санкт-Петербурзі.

13 лютим 1837 р. камінь-каширські міщани уповноважили П. Сасюка, П. Занчука, З. Мисика і Д. Войтусика представниками громади. На думку В. Красицького, лідери міщан планували розпочати один судовий позов у Луцьку, інший – в Ковелі. Зокрема, Г. Омелянчук, М. Войтусик і С. Дмитрик подали прохання до Ковельського земського суду 8 березня 1837 р. Дізнавшись про це, В. Красицький з допомогою ковельської поліції повернув усіх міщан до Каменя-Каширського [4, арк. 21–22, 40–41].

У середині березня відносини між представниками маєткової адміністрації та міщанами значно загострилися. 16.03.1837 р. згадані репрезентанти громади (П. Сасюк, П. Занчук, З. Мисик та Д. Войтусик) одночасно з управителем камінь-каширського ключа уповноваженим графа Красицького С. Володзько приїхали до повітового центру, де окремо склали два «прохання» владі. П. Сасюк з односельцями просив владу захистити їх від утисків та образ графа Красицького, заборонити йому вмішуватися в справи збирання податків та «рекрутських грошей». Натомість С. Володзько констатував, що незважаючи на рішення Сенату від 5 грудня 1835 р. про визнання вотчинними міщанами графа

Красицького жителів Камінь-Каширського, вони і надалі пробують змінити своє становище [4, арк. 20–25].

Черговий акт непокори, який переріс у відкритий бунт відбувся 19–20 березня 1837 р. Приводом до цього стало рішення В. Красицького переселити попередньо заарештованих (їх утримували не в Камінь-Каширському) лідерів громади П. Сасюка та П. Занчука в інше своє помістя в сусідній Гродненській губернії. Це було заплановано на 19.03.1837 р. Проте міщани великою групою (приблизно 80 чоловіків та 80 жінок) на чолі з Осипом Керебом і Василем Сасюком відбили в слуг поміщика майно арештантів, яке без їхньої присутності складали на вози, та попрямували спочатку до двору В. Красицького, де викрикували: «Або ми загинемо, або ви кінець-вкінець!». Звільнивши там з-під арешту Г. Омелянчука, С. Дмитрика, яких збиралися конвоювати до Ковельського суду, бунтівники попрямували до головного управителя С. Володзька, а потім – до економа Мислинського. За словами Мислинського, міщани зайняли помістя, вимагали в нього якісь документи [3, арк. 159–160; 4, арк. 41–41 зв.].

Наступного дня 20 березня 1837 р., дізнавшись про те, що з Ковеля ведуть лідерів громади П. Сасюка, П. Занчука, Д. Войтусика і З. Мисика, міщани попрямували в сусіднє с. Нуйно. Там вони відбили їх у місцевих селян, яких, очевидно, використовували для конвоювання в Ковель. Повернувшись в Камінь-Каширський, частина бунтівників попрямувала в корчму, інші – розійшлися по домівках [4, арк. 26–26 зв., 41–42].

Невдовзі після цього відкритого та масового бунту міщан на прохання В. Красицького сюди були стягнені війська, зокрема Муромський піхотний полк, завдяки чому і було проведено арешт організаторів та керівників боротьби. Вже 22 березня 1837 р. економ Мислинський давав письмові пояснення одному з чотирьох членів військового суду, що був створений спеціально для розгляду справи [3, арк. 4; 4, арк. 26–26 зв.].

Визначивши основні хронологічні складові перебігу подій, можна окремо зосередити увагу на визначенні причин, особливостей і наслідків боротьби. За словами П. Сасюка, виступ міщан був зумовлений кількома причинами: їхньою незгодою про присвоєння статусу вотчинних міщан, пов'язаною з цим понаднормовою панщиною, віддачею у рекрути кращих селянських господарів, передачею функцій збирача податків представникам поміщика, які зловживали наданою їм владою та здійснювали махінації. Окремі з цих суджень знайшли підтвердження у свідченнях опонентів [3, арк. 1; 4, арк. 49–50]. Введення понаднормових повинностей, зокрема сторожової служби, яка не зараховувалася в загальний облік повинностей, як це бачимо у випадку з міщанами Каменя-Каширського, було досить типовим явищем для регіону у цей час. Однак це рідко було причиною незгоди селян, оскільки вони найчастіше не були ознайомлені з обсягами повинностей і податків за законом. Відмінністю цієї ситуації було, по-перше, наявність у міщан досвіду обмеженого міського самоврядування, по-друге, їхня відносна освіченість та готовність захищати свої права з допомогою судових та силових методів.

Слідство визнало причетність до бунту 42 людей, хоча, за іншими даними, у заворушеннях взяли участь близько 80 чоловіків та 80 жінок [3, арк. 8; 4, арк. 40–42]. За свідченнями очевидців, на другому етапі боротьби керівна роль відводилася П. Сасюку, П. Занчуку, Давиду Войтусику, Захару Мисику. Зокрема, П. Сасюк кілька разів звертався до односельців після церковних проповідей, на ринку та в інших ситуаціях, підбурював не відробляти повинності. Варто відмітити, що П. Сасюк та М. Занчук були єдині, хто повністю відмовився відробляти повинності після першого етапу боротьби (1817–1827 рр.) [3, арк. 23–25; 4, арк. 175].

Крім того, вони, очевидно, організували приїзд до Камінь-Каширського досвідченого в таких питаннях любомльського міщанина Якова Сушкевича. Під час подібного виступу мешканців Любомля Володимир-Волинського повіту, які теж домагалися повернення їм статусу

вільних міщан на початку XIX ст., він був бургомістром. Це була освічена людина, вона добре знала історію містечка. Управитель Любомльського маєтку називав його та ще трьох людей (всі чотири були бургомістрами) «бунтівниками», які підбурювали всіх інших любомльських міщан до виступу. Їхня боротьба завершилася успішно у 1808 р. О. Карліна припускає, що міщани Любомля єдині в повіті утворювали громаду. Вони продовжували обирати бургомістрів та брали участь у виборах магістрату м. Володимир [14, с. 283–285]. Коли Я. Сушкевич прибув до Каменя-Каширського (очевидно, десь в 1836 р.), П. Занчук та Д. Войтусик переховували його та збирали кошти з односельців на продовження боротьби [3, арк. 24–25].

Було також доведено причетність до боротьби міщан іконописця Йосипа Васютинського. За свідченнями місцевого пароха, коли він працював над розписом церкви в сусідньому селі Полиці, до нього приїжджали П. Сасюк, П. Занчук та Я. Сушкевич. За активної участі Й. Васютинського Я. Сушкевич написав «прохання» (у трьох екземплярах, адресованих імператору, Ковельському повітовому земському суду та повітовому стряпчому). Воно було грамотно складене і обґрунтовувало право міщан на волю. Автор виводив це право з історичних передумов (зокрема, було детально описано надання містечку магдебурзького права в 1442 р. та подальшу еволюцію його правового стану) та теоретичних аксіом (на зразок «міста та містечка приймають заснування своє тільки по Найвищому дозволу коронованих осіб із запрошенням вільних людей з різних місць і відведенням для них потрібної кількості землі»). Підсумовуючи написане, автор просив імператора позбавити усіх міщан Камінь-Каширського утисків графа Красицького та перевести їх в статус державних селян, як це було зроблено з мешканцями сусідніх Ратна, Вижви, Міхнівки. Документ був підписаний П. Сасюком, Н. Занчуком, З. Мисиком та Д. Войтусиком. Варто відмітити, що цей документ непокоїв представників влади найбільше. Пошуку усіх його копій та визначенню

його автора було надано найвищий пріоритет в роботі суду по цій справі [3, арк. 4, 180–188]. Цей же документ із посиланням на статус міщан Ратна, Вижви, Міхнівки свідчить про тісну комунікацію між мешканцями сусідніх містечок Західного Полісся.

У виступі міщан містечка Камінь-Каширського Я. Сушкевич відіграв неоднозначну роль. Спочатку він допоміг міщанам підготувати виступ, а також скласти прохання. Крім того, він написав листа своєму «покровителю» І. Биковському, в Санкт-Петербург, у якому просив надати допомогу міщанам. Проте пізніше попередив В. Красицького про підготовку бунту селян. Коли ж владу адміністрації було відновлено за допомогою військ, а слідство почав вести спеціально створений військовий суд, Я. Сушкевич намагався всіляко відмежувати від участі у боротьбі і перекладав усю відповідальність на міщан [3, арк. 2, 162–163, 177; 4, арк. 4–5, 50 зв., 186–188].

Опис подій 19–20 березня 1837 р. загалом сходиться у свідченнях В. Красицького та П. Сасюка. Показовими є відмінності. Вони стосуються кількох аспектів: 1) В. Красицький описував завершення бунту 20 березня спільним розпиванням алкоголю в корчмі, П. Сасюк наполягав, що учасники виступу «трохи випили», 2) В. Красицький описував бунтівників озброєними, П. Сасюк – незброєними [4, арк. 4–4 зв.].

Очевидно, з боротьбою міщан проти графа Красицького була пов'язана якась боротьба між «групами впливу» у губернії. Я. Сушкевич озброїв представників громади, які планували їхати в Санкт-Петербург, листом до І. Биковського, де просив його як «патрона» допомоги цим міщанам. Я. Сушкевич писав у цьому листі: «...весь Ковельський повіт разом із стряпчим танцюють під дудку Красицького, [а]... все місто Володимир доброзичливе до Вашого Благородія». Крім того, навіть граф В. Красицький визнав в 1837 р., що тільки завдяки впливу якихось «покровителів» представників міщан було помилувано у 1826 р. після

першого етапу затяжної боротьби поміщика з міщанами [3, арк. 186–186 зв.; 4, арк. 39 зв.].

Цікаво, що услід за бунтом міщан на В. Красицького посипалися позови, подекуди сумнівної адекватності. Так, в липні 1838 р. священник православної церкви в сусідньому з Камінь-Каширськом селі Ольбля Руська Ф. Харкевич пожалівся, що в 1777 р. (тобто за 61 рік до того) котрийсь з Красицьких відібрав 6 корців землі та сінокосу «на 12 косарів» в урочищі Тихор [5, арк. 1–1 зв.]. 7 вересня 1842 р. колишній орендатор однієї з частин с. Воєгоща Л. Брожський подав скаргу на графа В. Красицького, в якій вимагав видати його реманент з цього помістя [10, арк. 1–2, 29, 34]. 9 вересня 1842 р. поміщик Гродненської губернії А. Несьоловський вимагав у судовому форматі від В. Красицького віддати позику, яку нібито отримав батько відповідача від батька позивача ще в 1807 р. [11, арк. 1–2]. Ці претензії не мали серйозних правових підстав для рішення суду на користь позивачів, проте спричиняли проблеми для В. Красицького.

Наслідки боротьби були помітними і мали негативний характер для обох сторін. Бунт міщан Камінь-Каширського зумовив значний спад доходів В. Красицького, через що він змушений був взяти кредит. У 1841 р. він спробував отримати кредит від Опікунської ради або якоїсь іншої кредитної установи. Проте виявилося, що помістя, які повинні були забезпечувати його кредит, вже мали борги, що перевищували вартість маєтків. Це спричинило відмову влади у наданні позики [7, арк. 1–1 зв., 11–16, 32–33 зв.]. Через деякий час у 1840–1843 рр. до суду було подано низку позовів від інших поміщиків про повернення заборгованих коштів. Це призвело до заборони В. Красицькому заключати кредитні угоди під заставу його помістя [9, арк. 1–1 зв., 5–5 зв.; 10, арк. 24]. Узагалі, банкрутство поміщиків губернії було, скоріше, не унікальним, а типовим явищем у той час. Однак, без сумніву, саме через виступ міщан фінансове становище В. Красицького стало настільки скрутним.

Досить швидко відомими загалу стали величезні борги інших представників Красицьких, які мали спільні або власні помістя в сусідніх з Каменем-Каширським селах. Наприклад, 7 березня 1839 р. зі столиці прийшло відношення Опікунської ради Ковельському повітовому суду, з якого виходило, що Леон (двоюрідний брат В. Красицького) заборгував дворянці Лавринович 4500 руб. і спадкоємцю Боніфація Бистрого 600 руб. [6, арк. 1]. В 1842 р. через ту саму причину було накладено заборону на помістя брата Владислава Красицького Рафаеля в селі Гута Кам'яна поблизу Каменя-Каширського [8, арк. 5]. У зв'язку з матеріальними проблемами 1844 р. В. та Р. Красицькі змушені були продати значну частину своїх володінь, зокрема Замалиновський ключ в Кобринському повіті [12, арк. 1–2].

Владу маєткової адміністрації було відновлено тільки із залученням солдатів Муромського піхотного полку. Указом Волинського губернського правління від 29 травня 1840 р. було покарано 22 підсудних: усіх було заслано в арештантські роти, а двох з них ще й покарано різками [3, арк. 4, 222–233].

У виступі міщан Камінь-Каширського були свої лідери: З. Мисик, Д. Войтусик, П. Сасюк, М. і П. Заньчуки, С. Климук, У. Омелянчук та В. Гордійчук. Тільки останній був освіченим (він зміг підписатися під своїми свідченнями). Загалом, кількість безпосередніх учасників коливалася від 42 до 86 чоловіків і орієнтовно стільки ж жінок [3, арк. 2–4, 8, 23; 4, арк. 21–22]. П. Сасюк та М. Занчук разом з кількома своїми односельцями більше 20 років стояли на чолі боротьби камінь-каширських міщан проти графа Красицького. У результаті, вони були засуджені до арештантських рот.

Вводячи досліджений сюжет в історичний контекст реалій Волинської губернії першої половини XIX ст., варто зауважити, що випадки відкритої непокори серед актів протесту селян були особливо небезпечними для влади та поміщиків [1, с. 134].

Боротьба міщан Каменя-Каширського 1817–1837 рр. є прикладом загостреного соціального конфлікту, що мав свої особливості. Зокрема, заслуговують на особливу увагу спроби міщан боротися в першу чергу з допомогою легальних, як їм видавалося, засобів (подання прохань, судових позовів), а також залучення до боротьби одного з керівників успішного протистояння в іншому містечку – Я. Сушкевича Любомля. Незважаючи на те, що боротьба завершилася придушенням виступу з допомогою військ, а низка її учасників були засуджені, можна високо оцінити згуртованість міщанської громади Каменя-Каширського. З іншого боку, власник містечка граф В. Красицький зазнав репутаційних та матеріальних втрат у результаті цього протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гудь Б. Українсько-польські відносини в Південно-Західному краї Російської імперії (Київщина, Волинь і Поділля) в період польського національного повстання 1863–1864 рр. / Богдан Гудь // Наук. зошити іст. ф-ту : зб. наук. пр. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 8. – Ч. 1–2. – С. 133–144.
2. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 414. Справа по звинуваченню вотчинних міщан Каменя-Каширського в непокорі графу Владиславу Красицькому, в нападі на його будинок і здійсненні супротиву земській поліції, 1837–1840 рр., 235 арк.
3. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 420. Справа по розслідуванню непокори вотчинних міщан Каменя-Каширського своєму графу Красицькому Владиславу, 1837–1838 рр., 258 арк.
4. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 443. Справа по

звинуваченню графа Красицького Владислава в захопленні землі, що належить церкві с. Руська Ольбля, 1838–1851 рр., 400 арк.

5. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 490. Справа про виділення опікунською радою позики поміщику Красицькому Леону, 1839–1840 рр., 29 арк.
6. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 630. Справа про видачу поміщику графу Красицькому Владиславу свідоцтва про фінансову благонадійність маєтку Каменя-Каширського, 1841–1843 рр., 50 арк.
7. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 689. Справа про накладення заборони на село Гуту Кам'яну графа Красицького, 1842–1847 рр., 9 арк.
8. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 690. Справа про накладення заборони на поміщиків Красицьких, 1842–1843 рр., 12 арк.
9. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 755. Справа по позову поміщика Бжеського Людвіга до Красицького Владислава про виплату грошей, 1842–1852 рр., 51 арк.
10. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 760. Справа по позову поміщика Несьоловського Антона до спадкоємців графа Франца і Владислава Красицького в сумі 724 руб., 1842–1845 рр., 196 арк.
11. Держархів Волинської обл. Ф. 363 Ковельський повітовий земський суд та Ковельський повітовий суд. 1797–1872 рр. оп. 1. Спр. 1008. Справа про накладення заборони на помістя графа Красицького Владислава Камінь-Каширську волость і село Воєгоще, 1847 р., 14 арк.

12. Держархів Житомирської обл. Ф. 70 Канцелярія Волинського губернатора. м. Житомир Волинської губернії. 1793–1918 рр. оп. 1. Спр. 8. Відомості, надані губернатору Волинської казенної палати, про податки, що підлягають оплаті, внесені в казну і залишені в недоїмці по губернії з 1810 р. по 1821 р., 17 арк.
13. Держархів Житомирської обл. Ф. 70 Канцелярія Волинського губернатора. м. Житомир Волинської губернії. 1793–1918 рр. оп. 1. Спр. 17. Донесення губернського прокурора про стан судових справ про осіб, що добиваються звільнення від кріпосної залежності. Відомості про невирішені справи Волинської казенної палати на 1 січня 1826 року, 18 арк.
14. Карліна О. Конфлікт між традиціями міського самоврядування і системою місцевого самоуправління на Волині наприкінці XVIII – перших десятиліттях XIX ст. / Оксана Карліна // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 7. – С. 280–289.
15. Карліна О. Міське управління в Луцьку наприкінці XVIII – середині XIX ст. / О. Карліна // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцька міська громада: історія, традиції, люди : матеріали XXVI Волин. обл. наук. іст.-краєзн. конф. / Волин. обл. т-во краєзнавців [та ін.] ; упоряд. та відп. за вип. Г. Бондаренко, А. Бондарчук, А. Силюк. – Луцьк, 2007. – Вип. 26. – С. 61–65.
16. Карліна О. Організація міського управління в «заштатних» містечках Правобережної України в першій половині XIX ст. (за матеріалами Олики Волин. обл.) / О. Карліна // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – № 1 : Іст. науки. – С. 170–175.
17. Карліна О. Соціокультурний портрет волинського містечка першої половини XIX ст. (за матеріалами Олицької ратуші) / Оксана Карліна // Наук. зап. Т. 19. Кн. 1 / Ін.-т археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – С. 492–504.
18. Карліна О. Типологія міських населених пунктів Волинської губернії наприкінці XVIII – середині XIX ст. / Оксана Карліна // Минуле і сучасне

- Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина : матеріали XIII Волин. наук. іст.-краєзн. конф. / Манев. краєзн. музей, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, Волин. обл. т-во краєзнавців ; упоряд. Г. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк, 2004. – С. 34–39.
19. Кеппен П. Девятая ревизия. Исследования о числе жителей в России в 1851 году / Пётр Кеппен. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1857. – 298 с.
20. Крижановська О. Поміщицькі селяни Правобережної України у 30–50-х роках XIX ст. (умови життя, суспільно-політичний світогляд, соціальний темперамент) / Оксана Крижановська ; НАН України ; Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України, 2008. – 186 с.
21. Крикун М. Воеводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2012. 702 с.
22. Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. : зб. док. і матеріалів / упоряд. : Г. Болотова [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 535 с.
23. Селянський рух на Україні. 1826–1849 рр. : зб. док. і матеріалів / упоряд. : В. Баран [та ін.] ; редкол. : М. Лещенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1985. – 504 с.
24. Украинская деревня второй четверти нынешнего столетия (по воспоминаниям из детства) (продолжение) // Киев. старина. – 1882. – Окт. – Т. 3. – С. 39–65.
25. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Cz. 1, t. 12. Warszawa: Warszawskie Towarzystwo Akcyjne S. Orgelbranda S[yn]ów, 1908. – 400 s. - <https://polona.pl/item/herbarz-polski-wiadomosci-historyczno-genealogiczne-o-rodach-szlacheckich-cz-1-t-12,MTAzNTU5MjA/188/#info:metadata>.